ЁШЛАРНИНГ ИЖТИМОИЙ-ФАЛСАФИЙ ДУНЁҚАРАШИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ОММАВИЙ МАДАНИЯТНИНГ САЛБИЙ ТАЪСИРИ

Нурмуҳамедов Тоир Курбонбекович.
Ўзбекистон Миллий университети,
Ҳарбий таёргарлик ўқув маркази,
катта ўқитувчиси

Аннотация. Мазкур мақолада глобаллашув ва ахборотлашув жараёнлари шароитида оммавий маданиятнинг ёшлар ижтимоий-фалсафий дунёқарашига кўрсатаётган таъсири таҳлил қилинади. Хусусан, оммавий маданиятнинг ёшлар онги, миллий ва умуминсоний қадриятларга муносабати, маънавий-ахлоқий қарашлари, мустақил фикрлаши ҳамда ижтимоий фаоллигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган жиҳатлари очиб берилади. Шунингдек, ёшларда танқидий тафаккурни ривожлантириш, миллий ўзликни англаш ва ахборот истеъмоли маданиятини юксалтириш орқали мазкур таъсирларнинг олдини олишга қаратилган илмий-амалий таклифлар илгари сурилади.

Калит сўзлар: ёшлар, ижтимоий-фалсафий дунёқараш, оммавий маданият, глобаллашув, миллий қадриятлар, маънавият, ахборот макони, ижтимоий онг, танқидий тафаккур, миллий ўзлик.

Кириш. Бугунги глобаллашув ва ахборот-коммуникация технологиялари жадал ривожланаётган даврда жамият ҳаётининг барча соҳаларида туб ўзгаришлар юз бермоқда. Айниқса, интернет, ижтимоий тармоқлар, рақамли медиа ва замонавий коммуникация воситалари инсонларнинг дунёқараши, тафаккур тарзи, қадриятларга муносабати ҳамда ижтимоий хулқ-атворига сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Бу жараёнда ёшлар ижтимоий онгининг шаклланиши ва уларнинг маънавий-интеллектуал камолоти муҳим ижтимоий-фалсафий масалалардан бирига айланмоқда.

Оммавий маданият замонавий жамиятнинг ажралмас ҳодисаси бўлиб, у кино, мусиқа, телевидение, реклама, интернет контенти, мода, шоу-бизнес ва ижтимоий тармоқлар орқали кенг тарқалади. Унинг ижобий жиҳатлари билан бир қаторда, тижорат манфаатларининг устуворлиги, истеъмолчилик кайфиятининг кучайиши, юзаки тафаккур, маънавий қадриятларнинг иккинчи даражага тушиб қолиши каби салбий оқибатлари ҳам мавжуд.

Шу нуқтаи назардан, оммавий маданиятнинг ёшлар ижтимоий-фалсафий дунёқарашига таъсирини ўрганиш, унинг салбий механизмларини аниқлаш ва

миллий ҳамда умуминсоний қадриятларга таянган маънавий иммунитетни шакллантириш долзарб илмий аҳамият касб этади.

Оммавий маданият — кенг аудитория учун оммавий ахборот воситалари ва замонавий коммуникация технологиялари орқали ишлаб чиқариладиган, тарқатиладиган ҳамда истеъмол қилинадиган маданий маҳсулотлар, ғоялар, образлар ва қадриятлар мажмуидир. У замонавий жамиятда ижтимоий муносабатлар, маданий алмашинув ва ахборот тарқатишнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

Бироқ оммавий маданиятнинг тижоратлашган шакллари инсон маънавияти ва тафаккурига муайян хавфларни ҳам келтириб чиқариши мумкин. Хусусан, маданий маҳсулотнинг мазмунидан кўра унинг бозордаги оммабоплиги ва даромад келтириш имконияти устувор бўлганда, инсоннинг эстетик диди, маънавий эҳтиёжлари ва интеллектуал қизиқишлари иккинчи даражага тушиб қолиши эҳтимоли ортади.

Немис файласуфи ва социологи Теодор Адорно томонидан илгари сурилган «маданият индустрияси» концепциясида маданий маҳсулотларнинг оммавий ишлаб чиқарилиши ва стандартлаштирилиши танқидий таҳлил қилинган. Унинг қарашларига кўра, маданиятнинг тижоратлашуви инсоннинг мустақил фикрлаши ва эстетик дидига таъсир кўрсатиши мумкин. Мазкур ёндашув бугунги рақамли медиа муҳитининг айрим хусусиятларини ижтимоий-фалсафий жиҳатдан таҳлил қилишда ҳам муҳим назарий асос бўлиб хизмат қилади.

Ёшлик даври инсон шахсининг ижтимоийлашуви, ҳаётий мақсадлари, эътиқоди, қадриятлари ва дунёқараши шаклланадиган муҳим босқичдир. Шу сабабли ёшлар оммавий маданият орқали тарқатилаётган турли ғоялар ва ҳаёт тарзи моделларини ҳар доим ҳам танқидий баҳолай олмаслиги мумкин. Натижада уларда ташқи кўриниш, моддий бойлик, машҳурлик ва истеъмолни ҳаёт муваффақиятининг асосий мезони сифатида қабул қилиш ҳолатлари юзага келиши эҳтимоли мавжуд.

Ижтимоий-фалсафий нуқтаи назардан, инсон дунёқараши фақат билимлар йиғиндиси эмас, балки унинг борлиққа, жамиятга, инсонларга ва ўз ҳаётига бўлган муносабатини ифодаловчи мураккаб маънавий тизимдир. Оммавий маданиятнинг салбий таъсири айнан шу тизимнинг мазмуни ва қадриятлар йўналиши ўзгариши орқали намоён бўлади.

Оммавий маданиятнинг ёшлар дунёқарашига таъсирини бир нечта асосий йўналишда таҳлил қилиш мумкин.

Замонавий оммавий маданиятнинг айрим кўринишларида инсоннинг ижтимоий мавқеи унинг моддий бойлиги, кийиниши, фойдаланаётган

маҳсулотлари ва ташқи кўриниши билан баҳоланади. Бундай қарашлар ёшларда моддий манфаатларни маънавий қадриятлардан устун қўйиш, доимий равишда янги маҳсулотларга эга бўлишга интилиш ва ҳаётдан қониқмаслик каби ҳолатларни кучайтириши мумкин.

Глобал ахборот маконида турли халқларнинг маданий маҳсулотлари кенг тарқалмоқда. Бу жараён маданиятлараро мулоқот ва тажриба алмашиш учун катта имконият яратса-да, айрим ҳолларда миллий урф-одатлар, анъаналар, она тили ва тарихий меросга бефарқ муносабат шаклланишига ҳам олиб келиши мумкин. Агар ёшлар ўз миллий маданий меросини етарли даражада англамаса, ташқи маданий таъсирларни мустақил баҳолашда қийинчиликларга дуч келиши эҳтимоли ортади.

Ижтимоий тармоқларда қисқа видеолар, тезкор хабарлар, кўнгилочар контент ва ҳиссий таъсирга асосланган материалларнинг кўплиги ёшларнинг ахборотни чуқур таҳлил қилиш ўрнига тезкор қабул қилиш одатини шакллантириши мумкин. Бунда ахборотнинг ишончлилиги, манбаси ва ижтимоий аҳамиятини текшириш кўникмалари муҳим аҳамият касб этади.

Айрим оммавий маданий маҳсулотларда зўравонлик, ҳаддан ташқари дабдабабозлик, масъулиятсиз муносабатлар ва инсон қадр-қимматини ташқи кўриниш билан баҳолаш ҳолатлари намоён бўлади. Бундай мазмуннинг мунтазам истеъмол қилиниши айрим ёшларда ахлоқий меъёрларга нисбатан бефарқликни кучайтириши мумкин. Бироқ бу таъсир барча ёшларга бир хилда намоён бўлмайди, у оилавий муҳит, таълим, ижтимоий тажриба ва шахсий қадриятларга ҳам боғлиқ.

Ижтимоий тармоқларда намойиш этиладиган ҳаёт тарзи кўпинча инсон ҳаётининг фақат танланган, безатилган ва ижобий жиҳатларини акс эттиради. Ёшлар ўзининг кундалик ҳаётини ушбу сунъий идеаллар билан таққослаши натижасида норозилик, ўз имкониятларини паст баҳолаш ва ташқи тасдиққа ортиқча эҳтиёж каби ҳолатларга дуч келиши мумкин.

Шу боис оммавий маданият таъсирини фақат ташқи маданий маҳсулотларнинг мазмуни билан эмас, балки уларни қабул қилиш, талқин этиш ва шахсий ҳаётга татбиқ қилиш механизмлари билан биргаликда ўрганиш лозим.

Оммавий маданиятнинг салбий таъсирларини камайтиришда ёшларнинг миллий ўзлигини англаши, тарихий хотираси, маънавий тафаккури ва мустақил фикрлаш қобилиятини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Миллий қадриятлар халқнинг тарихий тажрибаси, урф-одатлари, тили, маданияти, маънавий мероси ва ижтимоий ҳаёт тарзида мужассамлашган. Ушбу қадриятлар ёшларнинг ижтимоий-фалсафий дунёқарашида барқарорлик ва ҳаётий йўналишни таъминловчи муҳим омил ҳисобланади.

Бироқ миллий қадриятларни асраш ташқи маданий таъсирларнинг барчасини рад этиш дегани эмас. Аксинча, миллий ўзликни англаган ҳолда бошқа халқларнинг илғор илмий, маданий ва маънавий тажрибасини танқидий ўзлаштириш жамият тараққиёти учун зарурдир.

ЮНЕСКОнинг 2005 йилда қабул қилинган «Маданий ифодалар хилма-хиллигини муҳофаза қилиш ва рағбатлантириш тўғрисида»ги конвенциясида маданий хилма-хилликни асраш, турли маданиятлар ўртасидаги мулоқотни ривожлантириш ва маданий ифодаларнинг тенг қадрини эътироф этиш муҳим тамойиллар сифатида белгиланган [1]. Бу эса ёшлар тарбиясида миллий маданият ва умуминсоний қадриятлар ўртасидаги мувозанатни таъминлаш зарурлигини кўрсатади.

Ўзбекистонда ҳам ёшларнинг интеллектуал, ижодий, жисмоний ва маънавий камолоти учун шароит яратиш давлат ва жамиятнинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг интеллектуал ва маънавий ривожланиши учун шароит яратиш ҳамда миллий ва умуминсоний қадриятларга садоқат руҳида тарбиялашга оид қоидалар белгиланган [2].

Шу маънода, ёшларни оммавий маданиятнинг салбий таъсиридан ҳимоя қилишнинг энг самарали йўлларидан бири уларда маънавий иммунитетни шакллантиришдир. Маънавий иммунитет деганда инсоннинг турли ғоявий, ахлоқий ва маданий таъсирларни мустақил баҳолаши, ўз ҳаётий позициясига эга бўлиши ҳамда миллий ва умуминсоний қадриятларга таянган ҳолда қарор қабул қилиш қобилияти тушунилади.

Мазкур муаммони бартараф этиш учун таълим-тарбия, оила, маҳалла ва жамоатчилик ҳамкорлигига асосланган комплекс ёндашув зарур. Бунда қуйидаги йўналишларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ:

Медиасаводхонликни ривожлантириш. Ёшларга ахборот манбаларини текшириш, сохта хабарларни аниқлаш, манипулятив контентни фарқлаш ва рақамли ахборотни танқидий таҳлил қилиш кўникмаларини ўргатиш зарур [3].

Миллий маданий меросни чуқур ўргатиш. Тарих, адабиёт, фалсафа, миллий санъат ва маънавий меросга оид билимларни ёшлар ҳаёти билан боғлиқ ҳолда ўқитиш уларда миллий ўзликни англаш туйғусини мустаҳкамлайди.

Мустақил ва танқидий тафаккурни ривожлантириш. Таълим жараёнида муаммоли саволлар, баҳс-мунозаралар, таҳлилий топшириқлар ва ижодий лойиҳалардан фойдаланиш ёшларни тайёр фикрларни қабул қилувчи эмас, балки мустақил хулоса чиқарувчи шахс сифатида шакллантиради.

Оила ва таълим муассасалари ҳамкорлигини кучайтириш. Ёшларнинг ахборот истеъмоли, бўш вақтдан фойдаланиши ва маданий қизиқишларини

назорат қилишдан кўра, улар билан очиқ мулоқот ўрнатиш, фикр алмашиш ва онгли танлов қилишга ўргатиш самаралидир.

Миллий ва замонавий маданий контентни ривожлантириш. Ёшларнинг қизиқишларига мос, сифатли, маърифий ва эстетик жиҳатдан юксак миллий кино, мусиқа, адабиёт, анимация ва рақамли медиа маҳсулотларини яратиш муҳимдир.

Бўш вақтни мазмунли ташкил этиш. Китобхонлик, спорт, театр, музей, илмий тўгараклар ва ижодий фаолият ёшларнинг интеллектуал ҳамда маънавий эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилади.

Ушбу йўналишларнинг самараси ёшларга фақат тақиқ ва чекловлар орқали таъсир кўрсатишда эмас, балки уларда мустақил танлов, масъулият ва маданий мулоқот кўникмаларини шакллантиришда намоён бўлади.

Хулоса. Хулоса қилиб айтганда, глобаллашув шароитида оммавий маданиятнинг ёшлар ижтимоий-фалсафий дунёқарашига таъсири мураккаб ва кўп қиррали жараёндир. У бир томондан, маданиятлараро мулоқот, ахборот алмашинуви ва ижодий имкониятларни кенгайтирса, иккинчи томондан, айрим тижоратлашган ва юзаки мазмундаги кўринишлари орқали истеъмолчилик тафаккури, сохта идеалларга интилиш, миллий қадриятларга бефарқлик ва мустақил фикрлашнинг заифлашиши каби муаммоларни келтириб чиқариши мумкин.

Мазкур муаммонинг ижтимоий-фалсафий моҳияти шундаки, гап ёшларни ташқи маданий таъсирлардан мутлақо ажратиш ҳақида эмас, балки уларда ушбу таъсирларни онгли равишда баҳолаш қобилиятини шакллантириш ҳақида бормоқда. Чунки замонавий жамиятда маънавий баркамол шахс бўлиш нафақат миллий қадриятларни билиш, балки турли ахборот ва маданий таъсирлар шароитида мустақил позицияни сақлаб қолишни ҳам талаб этади.

Шу асосда қуйидаги илмий-амалий хулосаларни илгари суриш мумкин:

ёшларнинг ижтимоий-фалсафий дунёқарашини шакллантиришда миллий ўзликни англаш, тарихий хотира ва маънавий қадриятлар муҳим методологик асос бўлиб хизмат қилади;

оммавий маданиятнинг салбий таъсирларини камайтиришда медиасаводхонлик ва танқидий тафаккурни ривожлантириш устувор аҳамият касб этади;

миллий маданият ва умуминсоний қадриятлар уйғунлиги ёшларнинг маданий иммунитетини мустаҳкамлашга хизмат қилади;

оила, таълим муассасалари, маҳалла ва жамоатчиликнинг ҳамкорлиги ёшларда соғлом дунёқарашни шакллантиришнинг муҳим ижтимоий шарти ҳисобланади;

ёшларнинг маданий эҳтиёжларига мос замонавий миллий контентни яратиш уларнинг ахборот маконидаги фаол ва онгли иштирокини таъминлашга ёрдам беради.

Демак, ёшларнинг ижтимоий-фалсафий дунёқарашини шакллантиришда асосий вазифа уларни оммавий маданиятдан узиб қўйиш эмас, балки миллий ўзлиги, мустақил тафаккури ва маънавий мезонларига таянган ҳолда глобал маданий маконда онгли иштирок эта оладиган баркамол шахс сифатида тарбиялашдан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар

1. UNESCO. Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. – Paris, 2005.

2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент, 2023.

3. Adorno T. W. The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture. – London: Routledge, 1991.

Toffler A. The Third Wave. – New York: William Morrow and Company, 1980.

4. Ortega y Gasset J. The Revolt of the Masses. – New York: W. W. Norton & Company, 1932.

5. Ўзбекистон Республикаси ҳукумат портали. Ёшларга оид давлат сиёсати. – URL: https://gov.uz/en/investmiit/activity_page/youth_policy